

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

ISTORIJS TERMINIJA

LAIMONTAS KARALIUS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS MATERIALINĖS KULTŪROS TERMINŲ ISTORIJS PROBLEMAS (*ванъчес, клепка, василки, фашиольц, клепачи*)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos istoriografijoje materialinės kultūros istorija retokai sulaukia atidaus istoriko žvilgsnio¹. Šį trūkumą akivaizdžiai patvirtina išleistų Lietuvos Metrikos knygų dalykinės rodyklės-žodynėliai. Tačiau dėl archeografų darbo specifikos (būtinybė remtis parankine literatūra, žodynais) jų klaidingai suprasti istoriniai terminai nėra aplaidumo išraiška. Galbūt teisingiau būtų sakyti, kad tos klaidos tiesiog žymi piktžolėmis apaugusius istorijos laukus, kuriuos reiktų žingsnis po žingsnio išravėti. Šis darbas skirtas vienam tokiam laukui – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miškų ūkiui, keliems su juo susijusiems klaidingai supraustiems apdirbtos medienos rūšių terminams.

Iškart tenka pabrėžti, kad nepretenduota sudėti visus taškus ant „i“. Ambicingas mokslines pretenzijas čia reiktų pamiršti. Daug ką pasako istorikų nusiskundimai. O Hedemannas eksportuojamos medienos Dvinos upe aprašymą pradėjo apgailestaudamas, kad nėra visą medienos rūšių asortimentą apibūdinančių tyrimų, o istorijos šaltinių amžininkai medienos terminus vartojo nepreciziškai, dažniausiai iš viso „užmiršdami“ raštu užfiksuoti, ką jie turėjo omenyje. „Medienos pirkliai, – rašo jis, – laisvai vartojo apytiksles sąvokas, puikliausiai žinodami, kas kiekvienu atveju turėta omenyje, visai dėl

¹ Z. K i a u p a, Kauno vaito XVI a. vid. knygos prabyla lietuviškai, *Kultūrų sankirtos. Skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui*, Vilnius, 2000, p. 80–81.

to nesisielodami ir nenumatydami, kad pridarys tiek rūpesčių XX a. istorinių darbų autoriams“². V. Dorošenka nurodo, kad net XVII a. Rygos muitinės pareigūnai susidurdavę su įvairialypio „medienos prekių“ asortimento apskaitos ir apmuitinimo sudėtingumo problema. Todėl kartais jie stengdavosi apskaičiuoti įvairių rūšių medienos gaminius urmu, visus be skirtumo, pagal bendrą jų vertę. Galbūt šiuo lakonišku pavyzdžiu geras XVII a. Latvijos prekybos istorijos specialistas „pagrindė“ savo nenorą gilintis į sunkiai apibrėžiamą medienos gaminių įvairovę?³ Toks istoriko poelgis suprantamas, prie viso to pridėjus dar to meto vartotų matų „apytikslę“, „antropomorfišką“ ir lokalią (tam tikrai vietai būdingą) prigimtį⁴. Todėl šį darbą reiktų vertinti daugiau kaip kvietimą atidžiau ir sistemingiau žvelgti į šį kiek apleistą materialinės kultūros istorijos lauką.

Vančosas, klepkos, šujka, vasilkas (*ванчес, клепка, сзуйка, василки*). Lietuvos istorijos šaltiniuose dažniausiai sutinkamos šios apdirbtos medienos⁵ rūšys: *ванъчес, клепка*. *Vančosas*⁶ ir *klepka*⁷ – medienos rūšys, keliančios daugiausia apibrėžimo ir lietuviško termino atitiktens paieškos rūpesčių (čia nurodyti darbiniai terminų variantai Lietuvių kalbos žodyne užfiksuoti kaip skoliniai iš lenkų kalbos). Vienos jų, *vančoso*, pavidalo charakteristikoje nemažą sumaištį sukėlė XIX a. žodynai, atspindėję XIX a. medienos apdirbimo tradicijas. Autoritetingas ir nors pasenęs, deja, dažnai nepamainomas archyvaro N. Gorbačevskio sudarytas žodynas šią medienos rūšį prilygino kitai medienos rūšiai – mediniams ažuolo arba pušies statinių *šulams*, kitaip – *klepkoms* (6 pėdų ilgio, 6x0,3 m≈1,8 m, 6 colių pločio, 6x0,025 m≈0,15 m, ir 2 colių, 2x0,025 m≈0,05 m, storio lentelėms)⁸, kurias daugiausia naudojo statinėms gaminti. Taip buvo suklaidinti N. Gorbačevskiu besiremiantys archeografai⁹,

² O. H e d e m a n n, *Dawne puszcze i wody*, Wilno, 1934, s. 38–39.

³ В. В. Д о р о ш е н к о, *Торговля и купечество Руги в XVII веке*, Рига, 1985, с. 128.

⁴ W. K u ł a, *Miary i ludzie*, Warszawa, 1970; J. S z y m a ņ s k i, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa, 2001, s. 154–193, (bibliografja s. 193–199).

⁵ Apskritai apie kategorijas, vartotas miškų ūkyje, panašaus laikotarpio Lenkijoje: J. B r o d a, *Staropolskie kategorie drewna w rejonie południowo-zachodniej Małopolski, Kwartalnik historii kultury materialnej*, 1959, t. 7, z. 2, s. 280–300.

⁶ *Lietuvių kalbos žodynas* (toliau – *LKŽ*), t. 18, Vilnius, 1997, p. 89.

⁷ *LKŽ*, t. 6, Vilnius, 1962, p. 49, 50.

⁸ Н. И. Г о р б а ч е в с к и й, *Словар древняго актового языка Северо-западного края и царства Польскаго, Вильнюс, 1874, с. 375: „Ванчосами назывались дощечки изъ дубового или соснового дерева, длиною в 6 футов, шириною в 6 дюймов и толщиною в 2 дюйма, почти тоже, что и клепки“; с. 181: „клепки, дубовые дощечки, из которых делают бочки и другую деревянную посуду“.*

⁹ *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)* (toliau – *LM 225*), parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1995, p. 285, 291; *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)* (toliau – *LM 224*), parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, J. Karpavičienė, Vilnius, 1997, p. 425; *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)* (toliau – *LM 227*), parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė ir kt.,

istorikai¹⁰ ir kalbininkai¹¹. Negalima sakyti, kad šio žodyno sudarytojas buvo visai neteisingas. To meto medienos apdirbimo ūkyje buvo viena *klepkos* atmaina – *vančosas* (*wączos*, *wanczos*), dar vadintas *szujka*¹², daugiausia gamintas iš pušies, o jo matmenys tiksliai atitinka minėto žodyno duomenis¹³. Tiesa, tai buvo vietinei rinkai skirtas produktas¹⁴, ir tai yra svarbiausias nesusipratimų šaltinis. Tai kas gi buvo *vančosas* (rus. *ванчос*, *ванишос*, *ванчус*, *ванчукъ*, *вончасъ*, *вагенишос*, vok. *Wagenschoss*, angl. *Vainscot logs*, ol. *Wagenschott*, *Wandbekleidung*) ir *klepkos* (кленки, vok. *Klap-*

Vilnius, 1999, p. 204. Išimtyms: Словарь непонятных слов, *Гісторыя Беларусі у дакументах і матэрыялах*, т. 1, Менск, 1936, с. 667: „*ванчос* – это остро окантованный чистый брус, в котором четвертая грань остается неотесанной. Преимущественно дуб“; Слоўнік, *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісоў 28 (Копія канца XVI ст.)*, падрыхт. В. Мянжынскі і У. Свяжынскі, Менск, 2000, с. 266: „*ванчос* – дубовы брус для караблебудавання“.

¹⁰ Ф. И. Леонтович, Сельские ремеслиники в Литовско-Русском государстве, *Варшавские университетские известия*, 1898, вып. II, с. 19–20; К. А в і ž о н і s, Lietuvos istorijos terminų žodynas. I dalis (socialinės, ekonominės ir politinės istorijos), К. А в і ž о н і s, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Roma, 1978, p. 439: *wączosy*, *klepki*, *кленки*, *ванчосы* – statinių šulai; J. M a t u s a s, Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos, *Mūsų girios*, Kaunas, 1943, rugpjūtis–spalis, p. 5–6.

¹¹ B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. 6, Warszawa, 1951, s. 216: „*wanczos* [vokiečių k. *Wandschosz*, *Faszholz*, *Stabholz dünne Tafelbretter*] тонкия доски „do scienczenia“; S. R e c z e k, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław etc., 1968, s. 541: „*wanczos* „klepka, obrobione drzewo“; A. B r ũ c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1974, s. 600: „*wączos* „drzewo obrobione, klepki“; М. Б у л ы к а, *Даўнія запазычаныя беларускай мовы*, Мінск, 1972, с. 56: „*ванчосъ*, *ванчусъ* „апрацаванае дрэва, клёпкі“. Вўта ішмўіцў, рвз.: *Гўсторычны слоўнўк беларускай мовы*, вып. 2, Мўнск, 1983, с. 316: „*ванчосъ* „дубовы брус для караблебудаваннў“.

¹² Plg. su įdomia šio žodžio lietuviška vartoseną *šuika* – „menkniekis“ (*LKŽ*, t. 15, Vilnius, 1991, p. 323) ir *šujas* (l. *szuja*) – „menkaverčiai, nereikalingi daiktai“ (ten pat, p. 324).

¹³ *Słownik leśny, bartny, bursztyniarski i orylski*, przez W. Kozłowskiego, zeszyt pierwszy, Warszawa, 1846, s. 178: „*Szujka, wanczos albo wączos, klepka 6 stóp długa, 6 cali szeroka, 2 cali gruba, wyrabia się z drzewa sosnowego nierdzennego. Wyrabiają też niekiedy szujki i dędowne*“. Taip pat, žr.: *Wielka encyklopedia powszechna Ilustrowana*, t. 35–36, Warszawa, 1904, s. 697–698; O. H e d e m a n n, min. veik., p. 40. Įdomi paralelė su T. Hirscho duomenimis: „*Bei uns aber werden nicht nur diese Stücke, sondern auch die aus ihnen gespalteten zehnzölligen Dielen Wa g e n s c h o s s genannt. Diese Dielen in der Stärke von ½ bis zu einem Zolle werden zum Bootsbaue und Verkleidungen verwendet*“ (T. H i r s c h, *Danzigs Handels-und Gewerbsgeschichte*, Leipzig, 1858, S. 215 (nuoroda 861)). Plg. su Ukrainoje egzistavusiu *vančoso* apibūdinimu: *ванчос* – *доска для збірки ком'яги завдовжки близько 3, завширики до 0,5 м.*“ (*Торгівя на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Надніпрянина*, ред. М. Ф. Котляр, Київ, 1990, с. 357).

¹⁴ W. Kozłowski savo žodyne aiškiai atskiria *vančosą*, kitaip *šujką*, nuo *vančoso* (*wagenschoss*) – eksportui skirtos medienos (*Słownik leśny...*, s. 153, 178).

pholz) – vienos populiariausių ažuolo medienos eksporto prekių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės į Vakarų Europą per Gdanską ir į Rygą XV–XVIII a.?¹⁵

Galbūt geriausiai *vančoso* pagaminimą ir paskirtį apibūdino Z. Ivinskis: „*Wagenschoss* buvo dideli balkiai, išpjauti iš pačių stambiųjų ažuolų kamienų (be kraštų ir be šerdies). Tai buvo patvariausias ir geriausias medis, kuris, supjautas į lentas, buvo naudojamas laivų statyboje“¹⁶. Kai kur jų paskirtis nusakoma kitaip: jie buvo naudojami laivo stiebo pagrindo gamybai¹⁷. Arba, tariant vieno XVI a. amžininko Guiccardini žodžiais, *vančosas* tiko „tūkstančio įvairių daiktų“ gamybai, nuo laivų iki baldų¹⁸. Prie šio apibūdinimo reiktų pridurti paruošimo technologiją, kurią tiksliausiai atspindi XIX a. duomenys. Pirmiausia nupjauto ažuolo kamienas buvo skeliamas, skaldomas (ne pjaunamas!) per pusę. Stengtasi parinkti medieną su mažesniu kiekiu šakų, nes nuo to priklausė *vančoso* rūšis (kokybė). Po to tos ažuolo pusės aptašomos iš šonų ir iš pagrindo (šerdį reikėdavo nutašyti), kad būtų trijų briaunų ruošinys, vieną pusę specialiai paliekant apvalią su žieve. Palikta žievė leisdavo prekių brokuotojams įsitikinti, kad *vančosui* pagaminti nebuvo panaudotas sausuolis. Kad žievė išliktų sveika (neatšoktų), plukdant *vančosus* į pardavimo vietą juos ruošti buvo pradedama vėlų rudenį. Priklausomai nuo kamieno skersmens (≈30 colių, 0,75 m) iš vieno medžio buvo galima pagaminti 2 arba 4 *vančosus*¹⁹. Kaip bebūtų, dėl tokios *vančoso* gamybos ir formos istoriografijoje sutariama. Kalbant apie tikslesnius *vančoso* matmenis duomenys painesni.

¹⁵ K. Forstreuter, *Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten*, Königsberg, 1931, s. 64–67, 90 (Tabellen: Warenverkehr zwischen Danzig und Litauen im Jahre 1473); Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su prūsais*, Kaunas, 1934, p. 126–127; J. Matušaš, min. veik. p. 1–14; Э. Бааш, *История экономического развития Голландии в XVI–XVII веках*, Москва, 1949, с. 120–121; F. Dollinger, *Dzieje Hanzy (XII–XVII wiek)*, Gdansk, 1975, s. 214–215, 224; V. Pavulāne, *Rīgas tirdzniecība ar meža materiālim XVII–XVIII gs. No Rīgas ekonomisko sakaru vēstures ar krievu, baltkrievu, ukraiņu un lietuviešu zemēm*, Rīga, 1975.

¹⁶ Z. Ivinskis, min. veik., p. 126.

¹⁷ Plg. А. Л. Хорошкевич, Полоцкие грамоты как исторический источник, *Полоцкие грамоты*, ред. А. Л. Хорошкевич, Москва, 1985, т. 5, с. 70, 107: „ванчус – дубовый брус для основания корабельной мачты“.

¹⁸ Cit. pagal: В. В. Дорошенко, min. veik., p. 61.

¹⁹ В. Соболевский, Брусовой лес, *Энциклопедический словарь*, изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, т. IVа, С. Петербург, 1891, с. 762–763; O. Heidemann, min. veik., p. 40; А. Л. Хорошкевич, min. veik., p. 70; Д. М. Кайгородов, *Русский толковый лесотоварный словарь*, Спб., 1883, с. 25–26. Panašu, kad XIX a. duomenimis rėmėsi ir T. Hirschas. Žr.: T. Hirsch, min. veik., p. 215 (nuoroda 861): „*Von einen gaechteten Holzkenner [pabraukta – L. K.] habe ich darüber folgende Belehrung erhalten: Aus dem eichenen astfreien Stamme von 10–18 Fuss Länge un bis 30 Zoll Durchmesser werden 2–4 Stücke in der Richtung des Längendurchschnittes so geschnitten, dass sie frei von dem innern weichern Kern (Seele oder Peddick) und richtspaltig sind. Diese Stücke nennen die Engländer Wainscot-logs*“.

Vančoso (tas pats tinka ir kitai medienos rūšiai *klepkoms*) matmenis sunku apibrėžti dėl daugelio dalykų: 1) *vančoso* matmenys skyrėsi pagal importo šalį (Olandija, Anglija); 2) daug kas priklausė nuo uosto, Rygos arba Gdansko, iš kurio jie buvo eksportuojami, nes šie miestai turėjo medienos brokavimo teisės, kas, kita vertus, turėjo įtakos medienos rūšių „standartizacijos“ procesams²⁰; 3) svarbus yra chronologinis aspektas, nes iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *vančosas* eksportuotas nuo XV a. pradžios iki XVIII a. Tačiau šie veiksniai neprilygsta pačių istorikų darbams: tiek daug apgailėstą dėl bendro amžininkų požiūrio į tikslumą šiuolaikine prasme, dauguma istorikų nesiteikė nurodyti, kuo rėmėsi pateikdami vienokius ar kitokius matmenis. Rygos uosto hinterlande, O. Hedemanno duomenimis, XVII ir XVIII a. *vančosai* būdavo nuo 2,7 iki 6,1 m ilgio, po 30–40 cm storio šonais ir pagrindu matuojant pagal aptašytas puses²¹. Kadangi O. Hedemanno tekste nemažai nuorodų į XIX a. vidurio Lenkijos miškų ūkio specialistą W. Kozłowski, galima drąsiai teigti, kad remtasi būtent juo: „*Vančosai* (*wanszosity, wagenszosity, wanczosity*), 9–20 pėdų ilgio (pėda 28,8 cm), 12–16 colių (colis 2,4 cm) keturių briaunų [ruošinys] pagamintas iš suskaldyto ažuolo“²². V. Pāvulāne nurodo tokius XVII ir XVIII a. Rygos uosto „karališkos“ rūšies (standartinio) *vančoso* matmenis: 11–14 colių (colis – 2,5 cm, 11x2,5 cm≈27,5 cm, arba 14x2,5 cm≈35 cm) šonų ir pagrindo pločio bei 14–15 pėdų ilgio (pėda – 12 colių, arba 28–30 cm, 14x30 cm≈4,2 m)²³. Deja, šiame darbe nenurodyta, koku šaltiniu remtasi. „Karališkojo“ XVI a. iš Gdansko uosto eksportuoto *vančoso* pavidalas – 10 pėdų ilgio (≈3 m) bei 1,5 pėdos pločio šonų ir pagrindo (≈45 cm) ažuolinis tašas²⁴. XIX a. Baltijos uostuose būta dviejų *vančoso* rūšių: angliškas ir olandiškas. Angliškas *vančosas* buvo 15–16 pėdų ilgio (≈4,5–4,8 m), 14 colių pločio pagrindo (≈35 cm), 8–10 colių pločio (≈28–35 cm), 12 colių aukščio (≈42 cm). Olandiško *vančoso* ilgis – 14–15 pėdų (≈4,2–4,5 m), pagrindo plotis – 12–13 colių (≈30–35 cm), šonų plotis – 8 coliai (≈24 cm), aukštis – 11 colių (≈27 cm). Šie *vančoso* dydžiai nėra laužti iš piršto, bet juos būtina vertinti atsargiai, nes pirmiausia reiktų tiksliai ir konkrečiai identifikuoti jų konkrečius šaltinius ir chronologiją.

²⁰ Apie vadinamąją brokavimo teisę Gdanske ir Rygoje plačiau žr.: T. H i r s c h, min. veik., p. 215–216; V. P ā v u l ā n e, min. veik.

²¹ O. H e d e m a n n, min. veik., p. 40.

²² *Słownik leśny...*, s. 153. W. Kozłowski rėmėsi „naujuoju Lenkijos“ (*nowopolskie*) uolekčio matu (57,6 cm), kurį sudarė dvi pėdos (po 28,8 cm), keturi ketvirčiai (po 14,4 cm), 24 coliai (po 2,4 cm) ir 288 linijos (po 2 mm). Žr. J. S z y m a ņ s k i, min. veik., p. 173 (lentelė 15).

²³ V. P ā v u l ā n e, min. veik. p. 152. Skaičiuota pagal tame pačiame leidinyje nurodytus colių ir pėdų dydžius (ten pat, p. 153). O. Hedemannas nurodė, kad prekyboje Dvinoje buvo naudojami Rusijos ir Anglijos matai. Matyt, turėjo omenyje XIX a. realijas (O. H e d e m a n n, min. veik., p. 39).

²⁴ A. O l e j a r c z u k, Wańczos, *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, Warszawa, 1981, s. 452.

Sugalvoti lietuvišką atitikmenį *vančosui* sunku, nors kai kurie rimti baltarusių kalbos istorijos tyrinėtojai *vančosą* (ванчос) laiko lituanizmu (?)²⁵. Lietuvių kalbos žodyne *vančosas* (skolinys lenkų k. *wanczas*) – „aptašyta ažuolinė sija, lenta“ arba „pusiau apdirbtas ažuolinis rąstas“²⁶. Terminas *šulas* – „nukirstas ar nugenėtas medis, rąstas; pastato, vartų tvoros stačias rąstas; staklių šlaunis; medinio kibiro, statinės šono lentelė“ – yra *klepkos* sinonimas²⁷. Kitas terminas *brusas* yra baltarusizmas²⁸, o *dilės*, *dilenos* (storlentės) yra kitokios formos²⁹. O štai *vančosą* pavadinti *gontais* ar *malksnomis*, o *vančoso muitą* (ванчосное) *malksnamuičiu* būtų tikras nesusipratimas, nes *malksna* yra „plona medinė lentelė stogui dengti, skiedra, gontas“³⁰. Z. Ivinskis *vančosui* ir *klepkoms* (vok. k. *Klappholz*) vartojo „didelio balkio“ ir „mažesnio balkio“ apibrėžimus³¹. Amžininkai pirkliai ir muitininkai irgi panašiai skyrė šias apdirbtos medienos rūšis, *vančosą* ir *klepkas*: „muitas *de centenario quolibet lignorum quercinorum tabularum magnarum* vulgo *wagenschos* bei mitas *de centenario vero ejusdem ligni tabularum minorum*“ (pabraukta – L. K.)³². Rinkinio „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieninis gyvenimas“ autoriai buvo dar išradingesni juos pavadinę *ažuoliniais šulais* ir *šulais statinėms*³³. J. Matusas *vančosus* apibrėžė kaip „stambias pjautines blankas“³⁴. Deja, šie apibrėžimai neatitinka *vančoso* termino platumo. Prisiminkime minėtą N. Gorbačevskio žodyno reikšmę. Matyt, geriausia būtų palikti *vančoso* pavadinimą.

Dar daugiau rūpesčių kelia rusėnų kalbos *klepkos* (клепки). Tik iš pirmo žvilgsnio *klepkų* apibrėžimas ir jų paskirtis yra aiški – *klepka* (lenkų k. *klepka*) – „statinės ar medinio kibiro lentelė, šulas“³⁵. Tai buvo pagrindinė įvairiausios paskirties statinių

²⁵ *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*, Мінск, 1970, с. 148.

²⁶ *LKŽ*, t. 18, Vilnius, 1997, p. 89.

²⁷ Ten pat, t. 15, Vilnius, 1991, p. 342.

²⁸ Ten pat, t. 1, Vilnius, 1968, p. 1095.

²⁹ Ten pat, t. 2, Vilnius, 1969, p. 547: *dilė* (vokiečių k. *Dill*) – „stora lenta“. Rygos lentpjūvės lentas pradėjo eksportuoti į užsienį didesniais kiekiais tik XVIII a. antroje pusėje (V. P a v u l ā n e, min. veik., p. 49–50, 168).

³⁰ *LM 224*, p. 425: „ванчосное мыто „malksnamuitis“, ванчосы / ванчусы „gontai, malksnos“; *LM 227*, p. 204. Plg. *LKŽ*, t. 7, Vilnius, 1966, p. 802; ten pat, t. 3, Vilnius, 1956, p. 483: gontas „stogo dengiama lentelė, malksna“. Be to, *gontai* daromi iš drebulės, o ne iš ažuolo. O kur dar stogų dengimas skiedromis?

³¹ Z. I v i n s k i s, min. veik., p. 126.

³² *Белоруски Архіў* (toliau – *БА*), т. 1, Менск, 1924, с. 209–212, № 1: „*De theloneis auctis et innovatis*“ (1548 m.).

³³ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieninis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. E. Meilus ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 554, Nr. 91(1616 m.)

³⁴ J. M a t u s a s, min. veik., p. 5–6.

³⁵ *LKŽ*, t. 6, Vilnius, 1962, p. 49: *klepka* – „lentelė, šulelis“; ten pat, p. 50.

gamybos žaliava. Viena šio termino apibrėžimo ir istorijos problema iš karto matyti: statinių įvairovė lemia *klepkų* rūšių įvairovę. Kita problema nėra tokia akivaizdi – tai žaliavos, medienos ruošinių *klepkoms* gaminti apdirbimo pobūdis (technologija) ir laipsnis. Tam, kad suprastume šią problemą, pateiksime pavyzdį. „Lenkijos ūkio istorijos enciklopedijoje“ nurodoma, kad standartinis Gdansko uosto XVI a. statinės lentelės (šulo) ilgis – 3 pėdos (≈ 90 cm), išorinės pusės plotis – delnas, vidinės pusės – trys pirštai³⁶. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI a. istorijos šaltinių duomenys liudija, kad į užsienį eksportuojamos *klepkos* (rus. *клепки*, vok. *Klappholz*) nėra minėtos statinių lentelės. Pirmiausia įtarimų sukelia XVI a. eksportuojamos medienos apmuitinimo nuostatai. Štai, pavyzdžiui, XVI a. pirmosios pusės Kauno muitinės nuostatuose apmuitinimo dydis nuo šimto vienetų *vančoso* kažkodėl buvo perpus mažesnis nei nuo tokio pat skaičiaus *klepkų*³⁷. XVI a. vidurio nuostatuose abiems medienos rūšims taikytas tas pats apmuitinimo dydis (*od sta wańczosu abo klepek – 8 gr.*)³⁸. Galima manyti, kad amžininkai nematė didelio kokybinio ar kiekybinio skirtumo tarp šių medienos rūšių. Tačiau šis pastebėjimas nėra labai patikimas, nes kol kas iki galo neišaiškintas skaičiavimo vieneto *šimtas* taikymas medienos eksporto iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės apmuitinime ir *vančosų* bei *klepkų* pirkimo-pardavimo sferoje³⁹. Situaciją kiek patikslina nuo 1547 m. Lietuvoje įvestos monopolijos medienos prekybai praktika⁴⁰. Ją (monopolija) reglamentavę seimo nuostatai (*Ухвала*) brokuotojams nustatė medienos brokavimo vienetą *įprastą šimtą (сто звычайное) kaip Gdanske: „a*

³⁶ A. O l e j a r c z u k, *Klepka, Encyklopedia historii...*, t. 1, s. 310.

³⁷ БА, т. 1, № 1, с. 209–212: *De theloneis auctis et innovatis (1548 m.): „de centenario quolibet lignorum quercinorum tabularum magnarum vulgo wagenschos quatuor grossos, de centenario vero ejusdem ligni tabularum minorum sex grossos Lithuanicos“*. Čia nurodomas kiek kitoks *vančoso* muito dydis – 4 grašiai nuo „šimto“, tačiau tašką padeda 1541 m. dokumentas: „*a centum kliepek per 6 grossos, et a centenario vanczosse per 3 grossos*“ (*Elementa ad fontium editiones*, t. 30, pars 1, ed. C. Lanckorońska, Romae, 1973, p. 118–120, No. 233 (30.V.1541)). Gal kiek kitoks skaičiavimo mato pavadinimas *klepkoms* taikytas, bet *a centum*, matyt, yra tas pats dydis kaip *a centenario*: tame pačiame tekste, tik kitoje vietoje apmuitinamų *klepkų* kiekis išreiškiamas būtent *a centenario*.

³⁸ Ustawa poczemiu od czego myta na komorze na komorze kowienskiey biorą (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 389 (mikrofilmai), Lietuvos Metrika, knyga Nr. 37, l. 575–575v.; М. Д о в н а р - 3 а п о л ь с к и й, *Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоннах*, Киев, 1901, с. XLIII–XLIV, № 1) Приложение 4.

³⁹ L. K a r a l i u s, Kauno muitinės rejestro atmintinė. Falsifikatas Lietuvos Metrikoje (XV–XVI amžių sandūra), *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, kn. 6, p. 36–40. Taip pat plg. „didžiojo šimto“ (*grote hundert, grosshundert*) ir „mažojo šimto“ (*kleinhundert*) supratimo problemas: Я. К. З е м з а р и с, *Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII–XVI вв.)*, *Проблемы источниковедения*, вып. 5, Москва, 1955, с. 218–219; J. W y r o z u m s k i, *Jednostki drzewa spławnego w dawnej Polsce, Kwartalnik historii kultury materialnej*, 1959, t. 7, z. 2, s. 269.

⁴⁰ М. Д о в н а р - 3 а п о л ь с к и й, *min. veik.*, p. 489–490.

сто звычайнае бываецца ванчосу, штукъ сто и двадцать; а клепокъ того двое, то есть двесте и сорокъ; <...> яко и у Кзданьску“.

Kaip matyti, šie brokavimui pritaikyti skaičiavimo principai sudaryti orientuojantis į Gdansko brokavimo tradicijas, o aukščiausios rūšies klepkų *įprastas šimtas* buvo prilyginamas 240 vienetų. Atrinkta (išbrokuota) tinkama prekybai mediena buvo privalomai superkama iš pirklių už *įprastą šimtą* vančoso (120 vienetų) po 2,5 kapos grašių, už *įprastą šimtą* klepkų (240 vienetų) po 2 kapas grašių⁴¹. Taigi šiuo atveju vieno *vančoso* ir *klepkos* kainos santykis ≈2,5/1. Taip buvo skaičiuojama išbruokuojant medieną, todėl tokio principo taikymas muitinėje abejotinas, nes muitininkas neturėjo brokuotojo kompetencijos. Kodėl muitinių nuostatai taikė tą pačią apmuitinimo normą *vančosui* ir *klepkoms* – lieka mįslė⁴². Deja, nurodytas kainų santykis yra santykinis⁴³, todėl tai nėra patikimas būdas sužinoti *klepkų* dydį ir formą. T. Hirschas, kalbėdamas apie XV a. Gdansko prekybą, nurodo tokias *klepkų* (*Klappholz*) charakteristikas – tai ažuolo arba buko 5–9 colių (≈12,5–22,5 cm) storio (*starke*) ir 5 pėdų (≈1,5 m) ilgio dylenos (*die Dielen*)⁴⁴. Matyt, patikimiau sužinoti jų formą ir dydį remiantis XIX a. medienos eksportą aprašančia parankine literatūra, kurioje šios *klepkos* (*Klappholz*) tiesiog klasifikuotos kaip „mažesnio dydžio vančosas“ arba *pusiau vančosas* („trijų briaunų brusų“ *трехгранные брусья* kategorijai priskirtas, taip pat kaip *vančosas*). T. y. paruošiamas ir tai svarbiausia, atrodo kaip *vančosas* (tai akivaizdžiai matyti iliustracijoje Nr. 135⁴⁵), tik mažesnių matmenų – viena šio trijų briaunų (viena pusė palikta nenušažyta, su žieve) ažuolo ruošinio rūšis buvo 6–9 pėdų ilgio (≈1,8–2,7 m) bei 5–6 colių (≈12,5–15 cm) pločio šonais ir pagrindu (*стрелка* „ruošinio aukštis“ 7–9 coliai, ≈17,5–22,5 cm, matuojamas su nenušažyta ir nenužievinta ruošinio dalimi), kita šios medienos rūšis buvo 8 pėdų (≈2,40 m) ilgio, o nutašyti abu šonai ir pagrindas buvo po 10 colių (25

⁴¹ Книга Посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государство короля Сигизмунда Августа (с 1545 по 1572) (Издана по поручению Императорского московского общества истории и древностей Проф. М. Погодиным и магистром Д. Д. Дубенским), Москва, 1843, т. 2, № 27, с. 36–39.

⁴² 1578, 1601, 1602, 1611, 1613 metų Rygos uosto muitinės tarifais taip pat buvo „niveliuojami“ įvairioms eksportuojamoms medienos rūšims (O. H e d e m a n n, min. veik., p. 42).

⁴³ 1569 m. Stanislovo Zaleskio ir Bresto pirklio Tobijašo Bogdanovičiaus kontrakte su Stanislovu Graevskiu (Voluinē) dėl pelenu, vančoso ir klepkų pristatymo į Gdanską nustatyta tokia *vančoso* ir *klepkų* kaina: 100 *vančosų* – 16 auksinų, o 100 *klepkų* – 22 auksinai. Arba pasikeitė kaina, arba *cto* kontrakte neatitinka 100. Taigi nustatytas kainų santykis yra santykinis; *Торговля...*, с. 128–129, № 99 (1569 01 19).

⁴⁴ T. H i r s c h, min. veik., p. 215 (864): „*Klappholz wird aus eichenen, aber auch aus buchenen Stammen in derselben Weise gespalten* [kaip Wagenschos – L. K.]; *jedoch dürfen die Dielen nur 5–9 Zoll stark sein und mindestens 5 Fuss Länge haben, so dass also auch der Abfall der Wainscot-logs dazu verwendet werden kann*“.

⁴⁵ *Русский лес*, составил Ф. К. Арнольд, т. 2, часть 2, СПб, 1899, с. 180.

cm) pločio⁴⁶. XIX a. vidurio W. Kozłowskio žodyne *Klappholz* irgi išskirta į atskirą eksportuojamos medienos rūšį, apibrėžiant ją kaip „skaldyto ažuolo skalos“ (*dębowe szczapy*⁴⁷) *klepkoms* gaminti, tik štai formos ir dydžio apibūdinimas sunkiai iššifruojamas⁴⁸. Žinoma, retrospekcija iš XIX a. turi savo galiojimo ribas, tačiau daug svarbiau yra tai, kad turime akivaizdų ikonografinį šaltinį bei aiškiai pavadinimu *pusiau vančosas* akcentuotą formos (technologijos) panašumą su *vančosu*.

XVI a. vidurio Lietuvos muitinių nuostatuose pradėta skirti *василек*, *wasilki* – skaldyti ažuolo rąsteliai (lentos) kaip žaliava statinės šulų gamybai⁴⁹. Įsidėmėtina, kad XIX a. ir ši medienos rūšis priskiriama prie *pusiau vančosų* kategorijos⁵⁰, nes tai buvo trijų briaunų rąstas, paruoštas lentoms pjauti⁵¹. Šios medienos rūšies dydžiai žinomoje literatūroje nenurodyti. Šalia šios medienos rūšies XIX a. parankinė miško ūkio vedimo literatūra mini Vakarų gubernijose pjaunamus trijų briaunų rąstus, vadinamus *ушаки*, kurie buvo naudojami gaminant durų staktas (*на косяки идущие*)⁵².

V. Pāvulāne duomenimis, iš Rygos uosto XVII–XVIII a. buvo eksportuotos ne *klepkos* (*Klappholz*), o kitos įvairių matmenų *klepkos* „statinių medienos“ rūšys. Reikia atkreipti dėmesį į šios istorikės pastangas terminologizuoti *klepkų* rūšis latvių kalboje. Gretindami šias pastangas su O. Hedemanno pateiktais rusėniškų ir lenkiškų šaltinių duomenimis, pabandėme rasti atitikmenis lietuvių kalboje.

Fasholcas, arba *statinių mediena* (lat. *vats koki* (Vats – didelė statinė), atitiko *Fassholz*, *Vaat Hout*, *fazolc*, *фасгольц* (kilmė: vok. *fass*, lot. *vas* „statinė“(?)). Terminas *statinių mediena* nėra labai vykęs, nes *fat* buvo viena iš statinių rūšių, be to, vienas seniausių ir universaliausių birių ir skystų prekių matas⁵³. *Fasholcas* Lietuvos

⁴⁶ В. С о б и ч е в с к и й, min. veik., p. 762–763. Taip pat plg.: *Русский лес*, c. 179.

⁴⁷ V. V a i t k e v i č i ū t ė, *Lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, 1994, p. 763: *szczapa* „šakalys, skiedra, šipulys“. Plg. deginimui paruošta mediena „*tupa, szczapa* „z kloca najmniej 6 cali grubego, sztuka drzewa przepisanej długości, czyli polano, przez rozłupanie siekiera, do opału przygotowane...“ (*Słownik leśny...*, s. 235).

⁴⁸ *Słownik leśny...*, s. 154: „*Dębowe szczapy na klepkę (klappholz)*, 3, 4–5 stóp długości, z grubego wyrobione, szerokie w podstawie od rdzenia 4 1\2, u góry przy korze 6, a na łuku 9–10 cali“. Galimas vertimas: „3 (84 cm), 4–5 (1,12–1,4 m) pėdų ilgio, iš stambaus [medžio] pagaminta, pagrindas iš medžio šerdies [pusės] (t. y. plotis iš vidinės pusės?) 4,5 coliai (10,8 cm) pločio, aukštn iš [medžio] žievės pusės (t. y. iš išorinės pusės arba tai minėta viršuje *стрелка* „ruošinio aukštis“?) – 6 coliai (14,4 cm) pločio, lankas (?) 9–10 coliai“. Plg. *klepkos* skaldomos „nuo žievės link šerdies“ – „*tupie się od kory ku rdzeniowi*“ (ten pat, p. 177).

⁴⁹ Ten pat, p. 40–42; *Słownik leśny...*, s. 565; А. М. Б у л ы к а, min. veik., p. 57: „*василекъ, василекъ „матэрыял на клёпки*“.

⁵⁰ В. С о б и ч е в с к и й, min. veik., p. 762–763.

⁵¹ *Русский лес*, c. 179.

⁵² Ten pat. Taip pat plg. *LKŽ*, t. 17, Vilnius, 1996, p. 557: *ušokas* (l. *uszak*) „durų ar langų įstatomieji rėmai, staktos“.

⁵³ А. А. С в а н и д з е, *Средневековый город и рынок в Швеции. XIII–XV вв.*, Москва, 1980, c. 312–313.

Didžiojoje Kunigaikštystėje pradėtas skirti XVI a. pirmoje pusėje⁵⁴, pavyzdžiui, 1547 m. medienos prekybos monopolio universale⁵⁵ bei XVI a. vidurio muitinių nuostatuose⁵⁶. XVII–XVIII a. Rygos uoste *fasholcas* – skaldyto ąžuolo keturkampis ruošinys, kurio šonų plotis po 10–13 colių (≈25–32 cm), o ilgis – 80–90 colių (≈2–2,25 m)⁵⁷. XIX a. literatūroje nurodytos dvi *fasholco* rūšys: angliškas ir olandiškas. Angliškas – 7 pėdų (≈2,10 m) ilgio, 12 colių (30 cm) pločio ir 11 colių (27,5 cm) storio. Olandiškas – 6 pėdų ir 5,75 colių (≈1,94 m) ilgio, 11,2 colių (≈28 cm) pločio bei 9,3 colių (≈23 cm) storio⁵⁸.

Olandiškos klepkos (lat. *holandiešu mucu koki* – olandiška statinių mediena) atitiko *klepka holenderska*, *Holansch Holz*, *Hollands Hout*, *голландский дуб*. *Olandiškos klepkos* – skaldytas keturių briaunų ruošinys, kurio šonų plotis – po 8–9 colius (≈20–22 cm), ruošinio ilgis – 58–60 colių (≈1,45 m).

Dvigubos prancūziškos klepkos (lat. *dubultie franču mucu koki* – dviguba prancūziška statinių mediena) atitiko *klepka francuska*, *dopelt*, *grosse fransch Holz*, *Frans Hout dubbeld*, *двойной французский дуб*, o *viengubos* („mažos“) *prancūziškos klepkos* (lat. *vienkāršie franču mucu koki* – vienguba prancūziška statinių mediena) atitiko *mala francuska klepka*, *einfache*, *schwache fransch Holz*, *Frans Hout enkelde*, *одинокий французский дуб*⁵⁹. *Dvigubos prancūziškos klepkos* – 7–10 colių (≈17–25 cm) pločio šonais keturkampis ruošinys, kurio ilgis 48–58 coliai (≈1,2–1,45 m); *viengubos prancūziškos klepkos* – 6–8 colių (≈15–20 cm) kvadratinis ruošinys, 32–42 colių (≈0,80–1,05 m) ilgio⁶⁰.

Pabrėžtina, kad V. Pāvulāne klasifikuodama medienos rūšis siekė „statinių medieną“ (*mucu koki*) atskirti nuo „statinių lentelių (šulų)“ (*mucu delišu*), tokių kaip daugiausia XVIII a. eksportuojamų *pipu delišu* (*Piepen-Stäbe*, *Piepen Staaven* arba *Pype Duygen*, *pipówka*, *пипештаб* arba *пиповка*)⁶¹. Bet štai viename XVIII a. medienos

⁵⁴ O. H e d e m a n n, min. veik., p. 43 (*fasholc* „klepka bednarska“, fasa „indas“).

⁵⁵ *Книга Посольская Метрики...*, с. 36–39.

⁵⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564 (1558–1563). Viešųjų reikalų knyga 7*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 1996, p. 85–89, Nr. 74 (19) 1561 12 07. Raštas muitininkams Bobruiske dėl prekybinio mokesčio paskelbimo. XVI a. penktojo dešimtmečio Kauno muitinės nuostatuose *fasholco* nėra, žr.: Ustawa poczemu od czego myta na komorze na komorze kowienskiey biorą (*LVI A*, Lietuvos Metrika, knyga Nr. 37, l. 575–575v.; М. Д о в н а р-3 а п о л ь с к и й, min. veik., p. XLIII–XLIV, № 1). Приложение 4.

⁵⁷ V. P ā v u l ā n e, min. veik., p. 152.

⁵⁸ В. С о б и ч е в с к и й, min. veik., p. 762–763.

⁵⁹ O. H e d e m a n n, min. veik., p. 41; V. P ā v u l ā n e, min. veik., p. 152.

⁶⁰ V. P ā v u l ā n e, min. veik., p. 43–47, 152. Apie dar vieną medienos rūšį *pipu koki* duomenų nepateikta.

⁶¹ Ši lentelių rūšis atitiko vieną labiausiai paplitusių statinių rūšių *pipe* ir buvo naudojama kaip skaičiavimo etalonas kitų statinių lentelių *Oxhoft-Stäbe*, *Oxhoft Staaven*, *Oxhoft Duygen*, *axefski*, *окцефм* ir *Boden-Stäbe*, *denkywki*, *донная клепка* (ten pat, p. 152). Taip pat žr.: *Słownik leśny...*, s. 157–158, 177–178.

paruošimo eksportui kontrakte rašoma, kad leista gaminti *klepkę od pypli matej do wanczosu*⁶². Ir *pipówka*, ir *vančosas* – *klepkos* rūšys!? Arba štai dar viena mįslė. Kauno vaito knygoje 1545 m. užfiksuotas dar įdomesnis *vančoso* kiekio apibūdinimas: „*trzijdziessczij beczek wanczosu*“⁶³. XVI a. ir *vančosas*, ir *klepkos* buvo transportuojami ryšuliais (*ущик*), o prekyboje ir apmuitinime skaičiuojami „šimtais“ bei „šešiasdešimtimis“⁶⁴. Žinoma, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje tik tokios prekės kaip „balta geležis“ galėjo būti pardavinėjama ir statinėmis, ir „šimtais“⁶⁵, druska, priklausomai nuo jos rūšies, – statinėmis, maišais, „gabalais“ (*головажни*). Galima tik spėlioti, kad XVI a. žmonės, susiję su medienos prekyba, sugebėdavo pagal konkretų medienos ruošinio *vančoso* kiekį numatyti būsimą statinių kiekį. O gal pagrįstesnė kita galimybė, kad *vančosas* visai kitoks, nei jį apibūdinome? Atsakymo nėra.

Vienas lenkų istorikas tiksliai pastebėjo, kad metrologija bando apibrėžti tai, kas taip tiksliai apibrėžta neegzistavo⁶⁶. Tai reiktų turėti omenyje naudojantis istorikų „per daug tiksliai“ apibrėžtais istoriniais terminais. Kita vertus, istorikų stereotipiški ir nuolatiniai nusiskundimai dėl istorijos šaltinių šifravimo ir amžininkų supratimo problemų, prisiminus straipsnio pradžioje išdėstytas O. Hedemanno pastabas, irgi pamažu tampa nieko verti. Sistemingas ir nuoseklus darbas su istorijos šaltiniais, platus tyrimo horizontas, pradant nuo miško darbų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, baigiant pristatymu iki Vakarų Europos dirbtuvių, materialaus daikto, jį žyminčio žodžio istoriją suprantant plačiai suvoktos materialinės kultūros istorijos kontekste, neužsidarant vien technologijų istorijos ribose⁶⁷ – tik tokia tyrimo perspektyva įneštų į šią sritį geriau pamatuotų žinių.

⁶² O. H e d e m a n n, min. veik., p. 40.

⁶³ Kauno vaito 1545 m. knyga, *Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 7-13840, Nr. 99, l. 15v. J. K a r p a v i č i e n ė, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius, 2005, p. 135–136 (cituota iš disertacijos, saugomos Lietuvos istorijos instituto rankraštyne).

⁶⁴ *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, Вильно, 1867, т. 4, с. 252–289: „*Мытная книга или реестр мыта нового, с оценкою разных товаров, провозившихся через Брест в течение первой половины 1583 г., и обозначением количества пошлин, взимаемых за эти товары на Брестейской таможене*“. Ten pat, p. 261: „*Пань Андрей Подгороденский мель до Кзданска дерева ползахцика [3000 vienetu], в немь ужжиковь 21, то есть ванчосу соть 2 1/2 [250], а клепковь соть 27*“ (250 *vančoso*+2700 *klepkų*=2950).

⁶⁵ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам*, Минск, 1848, с. 4 (1511 год): „*белое железо бочкою або стом*“. Plg. tas pats Švedijos (Hanzos) geležies prekyboje, žr.: A. A. C в а н и д з е, min. veik., p. 312.

⁶⁶ E. S t a m m, *Miary długości w dawnej Polsce, Wiadomości Geograficzne*, Warszawa, 1935, t. 9, s. 352.

⁶⁷ Plg. A. G e y s z t o r, *À propos de l'histoire des conditions matérielles de la vie humaine, Kwartalnik historii kultury materialnej*, 1958, t. 1, p. 143–152.

Peržvelgus šiuos duomenis, galima konstatuoti, kad šiuokart tik atkreipėme dėmesį į problemą. Peršasi viena darbinė hipotezė, kad galbūt reiktų skirti eksportui ruošą medieną – *klepkas* (vadinamąjį *pusiau vančosą*, *Klappholz*, ar *prancūziškas* ir *olandiškas klepkas*) nuo Lietuvos vidaus rinkai skirtų *klepkų* – „statinių šulų, lentelių“. Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad statinės buvo pagrindinė XVI–XVIII a. birių ir skystų medžiagų (maisto produktų) transportavimo, laikymo priemonė, o jų poreikis, kylant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės ekonomikai, turėjo tik didėti. Parankiausia būtų minėtą skirtumą turėti omenyje, nes praktiškai jį pritaikyti rusėniškuose ir lenkiškuose dokumentuose, kaip matyti, sunku dėl to paties termino *клепки* / *kleпки* vartojimo. Taip pat atsargiai reiktų elgtis ir su *vančoso* terminu, nors šios medienos rūšies apibūdinimas turi tvirtesnį pagrindą nei *klepkos*. Ir čia kol kas taškas nepadėtas.

Klepočiai (*клепачи*). Svarstant klausimą, kas ruošė medieną, reiktų atmesti kubilius. Tai patvirtina etnografų surinkta ir apibendrinta XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos medžiaga apie kaimų kubilius⁶⁸ ir XVIII a. Prancūzijos kubilių amatą aprašanti literatūra⁶⁹. F. I. Leontovičiaus surinktais duomenimis, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje medienos ruošimo darbus miškų *budose* (*буда, кyna*) prižiūrėjo *budininkai* (*будники*). O štai specialiai *klepkas*, pasak šio istoriko, galėjo gaminti vadinamieji *klepočiai* (*клепачи*)⁷⁰. Panašiai manė ir Z. Ivinskis, priskirdamas *klepočius* prie medieną apdirbančių valstiečių (valdovo tarnybinių žmonių) su nuoroda į M. Liubavskio darbą, kuriame, deja, konkretus jų tarnybos pobūdis nurodytas⁷¹. O štai F. Leontovičius daug ką galėjo suklaidinti *klepočius* tiesiogiai kildindamas iš žodžio *kleпки*. Ne tiek dėl kalbininkų vadinamajai liaudies etimologijai⁷², kasdieniam kalbos reiškinių suvokimui būdingo polinkio tokiais atvejais remtis paprastu žodžių skambesiu ar kt. „kalbos intuicija“, kurios „paprastumas“ turėtų būti artimas istoriko širdžiai, neragavusiai kalbos mokslų muštro, o nurodydamas į vieną įdomų istorijos šaltinį: „По инвентарю Любомльского староста клепачи села Кремно

⁶⁸ V. M i l i u s, Medžio apdirbimo amatininkai, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 12: *Valstiečių verslai*, Vilnius, 1983, p. 62–70.

⁶⁹ M. F o u g e r o u x d e B o n d a r o y, Art du tonnelier, *Arts et metiers*, t. 2, P[ars]-2, De l'Imprimerie de H. L. Guerin & L. F. Delatour, 1763, p. 7–11.

⁷⁰ Ф. И. Л е о н т о в и ч, Сельские ремесленники в Литовско-Русском государстве, *Варшавские университетские известия*, 1898, т. II, с. 11, 19–27. Abejotinas F. I. Leontovičiaus teiginys, kad *vančosą* gamino gontininkai (*шиндельщики, gontarze*) (ten pat, 1898, t. 3, p. 64–65).

⁷¹ Z. I v i n s k i s, min. veik., p. 126–127. Žr.: М. Л ю б а в с к и й, *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута*, [Москва, 1893], с. 319, 332; приложение, ten pat, p. VI–IX, Nr. 8 (Žygimanto Senojo laikų Valkavisko dvaro inventorius)

⁷² Plačiau apie liaudies etimologiją, žr.: В. К а б а š i n s k a i t ė, *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, Vilnius, 1998.

платять чини за вызволение от „robienia klepek“⁷³. Tačiau pagal 1564 m. Lenkijos Karalystės, Liubomlės seniūnijos (*capitaneus*), kuri yra visai šalia Voluinės, inventoriaus duomenis: „*Kremno, wyesz, ktorei połowicza ku starostwu Lubomelskiemu, na ktorei połowicze kmyeczię, gdzie ich kolwiek yest, dawaly czinszu dorocznego ogulem grziwien czteri, a pothem byli postapili ku pierwszemu czinszowi grziwien szesz, abi byli wolni od robienia klepek...<...>*“⁷⁴ (išskirta – L. K.).

Kaip teisingai pastebėjo 6-osios Teismų bylų knygos leidėjai, patikimesnis *klepočių* tarnybos apibūdinimas dėl skurdžių istoriografinių duomenų kol kas neįmanomas⁷⁵. Viena aišku, kad paslaptinę XV–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *klepočiai*-valstiečiai priklausė „privilegijuotai“ tarnybinių valdovo žmonių⁷⁶, arba valstiečių-tarnų⁷⁷, arba valstiečių-amatininkų-„verslininkų“ (*ремесленники / промышленники*)⁷⁸ kategorijai⁷⁹. Informatyviausias Žygimanto Senojo laikų Valkavisko dvaro inventorius tik tiek ir patvirtina: „*А што клепачи, службу служат клепачкою, дякло дают, сено косятъ, на воину с державцею ходять, а службы тяглое не*

⁷³ Ф. И. Леонтович, Сельские ремесленники..., *Варшавские университетские известия*, 1898, т. 2, с. 11 (сн. 2), 24–25.

⁷⁴ *Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов*, ч. 7, т. 2: *Акты о заселении Юго-Западной России*, Киев, 1890, с. 340.

⁷⁵ *LM* 225, p. 290.

⁷⁶ Terminas pagal: A. D u b o n i s, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*, Vilnius, 1998, p. 21–34.

⁷⁷ Д. П о х и л е в и ч, *Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII вв.*, Львов, 1957, с. 64–76. Taip pat žr.: Д. Л. П о х и л е в и ч, *Крестьяне-слуги в XVI–XVII, Ученые записки Львовского государственного университета им. Франки*, т. 36: *Серия истории*, вып. 6, Львов, 1955, с. 144–172; Д. Л. П о х и л е в и ч, *Крестьяне-слуги в Великом княжестве Литовском в XVII–XVIII веках, Средние века*, т. 21, Москва, 1962, с. 141–169.

⁷⁸ Ф. И. Леонтович, *Литовско-русские друскеники-солярни и соляники, Варшавские университетские известия*, кн. 5, 1896, с. 1–40; Ф. И. Леонтович, *Литовско-русские друскеники-солярни и соляники*, ten pat, kn. 6, 1896, p. 41–69; Ф. И. Леонтович, *Сельские промышленники в Литовско-Русском государстве*, ten pat, kn. 4, 1897, p. 1–24; Ф. И. Леонтович, *Сельские промышленники в Литовско-Русском государстве*, ten pat, kn. 5, p. 25–56; Ф. И. Леонтович, *Сельские промышленники в Литовско-Русском государстве*, ten pat, kn. 7, 1897, p. 57–130; Ф. И. Леонтович, *Сельские ремесленники в Литовско-Русском государстве*, ten pat, kn. 2, 1898, p. 1–40; Ф. И. Леонтович, *Сельские ремесленники в Литовско-Русском государстве*, ten pat, kn. 3, 1898, p. 41–68, В. И. П и ч е т а, *Белоруссия и Литва XV–XVI вв.*, Москва, 1961, с. 72–81.

⁷⁹ Palyginus su Vidurio Europos regiono valstybių tiesiog milžiniška „tarnybinių žmonių“ (*služebna ludność*) arba „tarnybinių gyvenviečių“ (*osady služebne, Dienstsiedlungen in Ostmitteleuropa*) istoriografija (žr. literatūrą: Б. Н. Флоря, „Служебная организация“ и ее роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян, *Отечественная история*, 1992, № 2, с. 56–74; Н. L u d a t, *Dienstsiedlungen (in Ostmitteleuropa), Lexicon des Mittelalters*, München and Zürich, 1995, Bd. III, Sp. 1006–1008), Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tai apleista sritis.

служать⁸⁰. Kiti retai pasitaikantys istorijos šaltinių duomenys apie šios tarnybos žmones pakartoja čia pacituoto šaltinio informaciją. Valkavisko *klepočiai* – valdovo žmonės (*клепачи, люди господарские*) teisme teisėsi su dvarioniais dėl jų užsėto grikių lauko nupjovimo, dėl užstatytos pievos (1540 m.)⁸¹. *Klepočiai* – Lososinos dvaro žmonės (Slanimo pavietas)⁸². Remiantis šiais preliminariais ir skurdžiais duomenimis ir išlikusiais vietovardžiais (*Klepači* vietovės Valkavisko paviete (prie Svisločės upės)⁸³, Kameneco pilies valsčiuje⁸⁴, „Klepočių (?) pieva“ (*сеножатъ Клепачовская*) prie Nemuno ir Lunos upelio, šalia Dubno ir Lunos dvarų, tarp Gardino ir Valkavisko)⁸⁵, galima teigti, kad retos šios tarnybos valstiečių grupės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo gana kompaktiškoje Valkavisko–Slanimo–Kameneco teritorijoje. Todėl *klepočiai* – įdomi ir keista tarnybinių žmonių grupė. Peršasi mintis, galbūt ji yra Senosios Rusios paveldas.

Žodis *клепачь* senojoje rusų kalboje XI–XIV a. turėjo dvi reikšmes: 1) „varpininkas“; 2) „kalvis“⁸⁶. Šiame žodyne pateiktos veiksmazodžio *клепачи* reikšmės „skambinti varpais“ ir „apkaltinti, apšmeižti“⁸⁷ neatskleidžia viso šio žodžio semantinio lauko reikšmių (XI–XVII a. duomenys): 1) kalti, formuoti metalą; 2) triukšmauti, stuksenti; 3) belstis; 4) skambinti (varpais); 5) stipriai daužytis (apie širdį); 6) rodyti, duoti ženklą (X–XI a. rankraščiuose fiksuota pirminė reikšmė⁸⁸); 7) rodyti į kažką, kaltinti; 8) melagingai kaltinti, apšmeižti; 9) ką nors sukaltiniais [vinimis] ar kitomis priemonėmis⁸⁹.

⁸⁰ М. Любавский, *мин. veik.*, p. 319, 332; Приложение, *ten pat.*, p. VI–IX, Nr. 8 (Žygimanto Senojo laikų Valkavisko dvaro inventorius); [1524, Krokuva]. Žygimanto Senojo mandatas Trakų vaivada kun. Konstantinui Ostrogiškiui dėl Valkavisko klepočių skundų apie jiems įvedinėjamas naujoves, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 389 (mikrofilmai): Lietuvos Metrika, knyga Nr. 14, l. 114v.

⁸¹ *LM 225*, p. 166, Nr. 224; p. 166–167, Nr. 226. Tokia pati *klepočių* Zeskuličių veikla Valkavisko paviete, žr.: [1524] b. v. Valdovo raštas klepočiams Zeskuličiams, kad jie atiduotų neteisėtai užgrobtą tuščią žemę Valkavisko paviete Vasilijui Karpovičiui Triznai, *LVIIA*, Lietuvos Metrika, knyga Nr. 14, l. 147v.

⁸² *Lietuvos Merika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, parengė A. Baliulis, R. Firko- vičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995, p. 324, Nr. 436 (1509 06 25); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25* (toliau – *LM25*), parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 105–106, Nr. 40 (1510 08 27).

⁸³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 275–276, Nr. 283 (1524 01 12).

⁸⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51*, parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius, 2000, p. 282–283, Nr. 199 (1571 10 15).

⁸⁵ *LM 25*, p. 141–143, Nr. 81 (1513 07 08); *ten pat.*, p. 246–248, Nr. 190 (1513 07 08).

⁸⁶ *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, т. 4, Москва, 1991, с. 217–218.

⁸⁷ *Тен пат.*, p. 217.

⁸⁸ *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва, 1999, с. 285.

⁸⁹ *Словарь русского языка. XI–XVII вв.*, вып. 7, Москва, 1980, с. 164. Kažkur šiame žodyne dingo *клепачь* reikšmės, minėtos XI–XIV a. senosios rusų kalbos žodyne.

Įsidėmėtinas faktas: XI–XIV a. senosios rusų kalbos žodyne nėra žodžio *клепка*; jis atsirado XI–XVII a. rusų kalbos žodyne, su nuorodomis į XVII a. šaltinių ištraukas⁹⁰.

Reikšmė „varpininkai“ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje netinka, nes karo metu, kaip ir kiti „specialių“ tarnybų žmonės, pvz., kalviai, statinių darytojai, barčiai, ir t. t., *клепоčiai* turėjo su dvaro laikytoju vykti į karo tarnybą. Be to, varpininkai turėtų priklausyti bažnyčios jurisdikcijai, o ne Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvarų ūkiui. Tačiau čia būtina išlyga: remiantis kiek vėlesnių laikų XVII a. duomenimis iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniškojo regiono, pasitaiko *клепоčių* „varpininkų“ variantas. Tai suklaidino net baltarusių kalbos istorijos žodyno parengėjus, kurie *клепоčius* tapatino su „auksinų (*золотой*) kaldintojais“ (reikia pabrėžti, kad ši reikšmė leidinyje pateikta su klaustuku), nors šaltinių citatose nesunkiai galima suprasti, kad kalbama apie varpininkus: „*За посвещене двухъ изъдобокъ въ турме дали отцу Отрафаю и другому клепачу золотыхъ одинъ и осм. десять*“ (1692 m.); „*Отцу клепачу на свято дали золотой*“ (1699 m.). Matyt, sudarytojus suklaidino antroji *кленачь* reikšmė – „varinė moneta“ (XVII a. variokai), amžininkų vadinama „bloga moneta“⁹¹.

Vadinasi, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI a. *клепоčiai* yra kalviai, žodis išlaikęs senosios rusų kalbos formą? Panašią mažytę užuominą buvo pateikęs M. Liubavskis, nežinia sąmoningai ar nesąmoningai lygindamas *клепоčius* su *ковали* – „kalviais“⁹². Ties tuo reiktų sustoti. Kol kas dar trūksta duomenų, konkrečiau apibūdinančių šią valstiečių socialinę grupę, kad ši hipotezė turėtų tvirtesnę pagrindą.

⁹⁰ Ten pat, p. 165.

⁹¹ *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып. 15, Мінск, 1996, с. 113.

⁹² М. Л ю б а в с к и й, min. veik., p. 332. Šiaip užuominą „pamatė“ F. I. Leontovičius, kuris drąsiai paneigė ryšį tarp *клепоčių* ir kalvystės (Ф. И. Л е о н т о в и ч, Сельские ремесленники..., *Варшавские университетские известия*, 1898, т. 2, с. 25 (сн. 1)).

**PROBLEMS IN THE HISTORY OF THE MATERIAL CULTURE TERMS
OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA**
(*ванъчес, клепка, василки, фаиольц, клепачи*)

Summary

LAIMONTAS KARALIUS

This article analyses problems in the historical forestry terminology of the Grand Duchy of Lithuania in the sixteenth – eighteenth centuries. It focuses primarily on the following terms for kinds of wood products exported from the GDL, terms which are usually erroneously defined in historiography: *ванъчес, клепка, василки, and фаиольц*. Using mostly handyman literature describing the forestry of Poland and the GDL region in the nineteenth century, it attempts to more precisely define the kinds of processed timber signified by these terms, their forms and sizes, and the technology for their preparation and at the same time proposing variants of the appropriate Lithuanian terms. The result of this work is the following defined terms for kinds of timber prepared for export: 1) *vančosas* ‘a rectangular three-sided split oak timber with one unsquared side that had not been debarked’ Ruth. *ванчос, ваншос, ванчус, ванчукъ, вончасъ, вагеншоос*, Ger. *Wagenschoss*, Eng. *Wainscot logs*, Dutch: *Wagenschott*; 2) *klepkos* ‘rectangular split oak blanks for barrel staves’ Ruth. *кленки*, Pol. *klepki*, Ger. *Klappholz*; 3) *fasholcas* ‘rectangular split oak blanks for manufacturing a certain kind of barrel (Lat. *vas*)’ Ruth. *фасгольц, фаиольц*, Ger. *Fassholz*, Dutch: *Vaat Hout*, Pol. *faszolec*; 4) *olandiškos klepkos* ‘rectangular split oak blanks exported to the Netherlands to manufacture barrels’ Pol. *klepka holenderska*, Ger. *Holansch Holz*, Dutch: *Hollands Hout*, Rus. *голландский дуб*; 5) *dvigubos prancūziškos klepkos* ‘bigger rectangular split oak blanks exported to France to manufacture barrels’ Pol. *klepka francuska*, Ger. *dopelt, grosse fransch Holz*, Dutch: *Frans Hout dubbeld*, Rus. *двойной французский дуб* and *viengubos, „mažos”, prancūziškos klepkos* ‘smaller rectangular split oak blanks exported to France to manufacture barrels’ Pol. *mala francuska klepka*, Ger. *einfache, schwache fransch Holz*, Dutch: *Frans Hout enkelde*, Rus. *одинокий французский дуб*; and 4) *vasilkas* ‘small split timbers of oak or another wood for manufacturing barrel staves or boards’ Pol. *wasilki*. This is only a preliminary list of terms since it is necessary to consider the great difficulties arising in defining multilingual and approximate historical terms from historical sources for this long period during the sixteenth – eighteenth centuries.

The end of the article discusses the erroneous association of the *klepočiai* Ruth: *кленачи* of one peasant service of the Grand Duchy of Lithuania with the production of *klepkos*.

Gauta 2006 m. spalio mėn.

Laimontas Karalius (g. 1973 m.). Magistras, Lietuvos istorijos instituto archeografijos skyriaus archeografas. Tyrimų sritys – Lietuvos Metrika, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitų istorija XV–XVI a.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: karalius@istorija.lt